

1996

Κοινωνικός Αποκλεισμός: Επιστημονική Έννοια ή Πολιτική;

Μια μάλιστα, που άλλοτε παρομοιάζεται με "πλημμυρίδες" κι άλλοτε με το "μέγα έγκλημα της εποχής μας", πλήττει την Ευρώπη: ο κοινωνικός αποκλεισμός. Η αντιμετώπισή του είναι ζήτημα άμεσης προτεραιότητας της Ε.Ε. και η σύγχρονη κοινωνιολογική σκέψη - εκτός εξαιρέσεων - νομιμοποιεί το "φαινόμενο" και την χρήση του όρου, υιοθετώντας τον. Βρισκόμαστε λοιπόν, για άλλη μια φορά μπροστά σε ένα κλασσικό επιστημολογικό παράδοξο: υποτίθεται ότι η μελέτη του φαινομένου θα δώσει την δυνατότητα παραγωγής θεωρίας γι αυτό, ενώ αντίστροφα προϋποτίθεται η ύπαρξη τρόπου προσέγγισης ή θεωρίας για να γίνει το φαινόμενο αντιληπτό.

A. ΜΙΑ ΜΙΚΡΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Η ιστορία του όρου, παρόλη τη συντομία της, αποδεικνύει ότι η χρήση του είχε μία αυτόνομη – εξωεπιστημονική – πορεία και είναι οι πολιτικές συγκυρίες και σχέσεις που οδήγησαν στην συγκεκριμένη του εννοιολογική ταυτότητα. Και πράγματι, αν στα μέσα της δεκαετίας του '70, ο όρος χρησιμοποιούταν για να ορίσει τα κενά της πολιτικής πρόνοιας στη Γαλλία αναφερόμενος σε "κοινωνικά απροσάρμοστους" ανθρώπους, στις αρχές της δεκαετίας του '80 ο συμπληρωματικός όρος **insertion** (ένταξη) αναφέρεται στους υποειδικευμένους εισερχόμενους στην αγορά εργασίας νέους.

Μόνο στα τέλη της δεκαετίας του '80 υπερβαίνεται αυτή η αποσπασματική χρήση του όρου, όταν η γαλλική σοσιαλιστική κυβέρνηση απαντώντας στην εκ δεξιών και εξ αριστερών αντιπολιτευτική κριτική για την αυξανόμενη ανεργία, φτώχεια και ανισότητα, συσχετίζει τον κοινωνικό αποκλεισμό με την ολοένα αυξανόμενη αστάθεια των κοινωνικών δομών (γειτονιά, οικογένεια, φιλία). Αυτή η κοινωνιολογίζουσα οπτική συνδέει τον αποκλεισμό με τις θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου, της κοινωνίας των πολιτών και εισάγει ως κυρίαρχους άξονές του την αλληλεγγύη, την κοινωνική συνοχή, την αμοιβαία αναγνώριση, τις ίσες ευκαιρίες, τους κοινωνικούς δεσμούς κλπ. Από εκεί και ύστερα, ο αποκλεισμός μοιραία μετατρέπεται σε κριτήριο μιας θεσμοθετημένης πλέον κατηγοριοποίησης κοινωνικών ομάδων με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Έτσι σε αυτόν εντάσσονται οι εθνικές και κοινωνικές συγκρούσεις και διακρίσεις, καθώς και η ίδια η δομή των πόλεων με τα γκέτο και τα φτωχά προάστια τους (banlieues).

Για πρώτη φορά ο όρος συναντάται σε κοινοτικά κείμενα το 1989 και έκτοτε δημιουργείται μία διακρατική δομή μελέτης και αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού – το ομώνυμο παρατηρητήριο – με εθνικά παραρτήματα, του οποίου η δράση ορίζει και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του φαινομένου ανά κράτος αλλά και συνολικά στην Ευρώπη.

B. ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ

Δεν θα ήταν λοιπόν, υπερβολή να ειπωθεί πως ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ένας όρος που εφευρέθηκε από πολιτικούς και εξυηρέτησε κατ' αρχήν πολιτικούς σκοπούς, πριν η κοινωνιολογία προθυμοποιηθεί να του δώσει "εύσημα επιστημονικότητας". Θα μπορούσε κάποιος όμως να αναδείξει καλόπιστα την προτεραιότητα των κοινωνικών φαινομένων έναντι των όρων που περιγράφουν (εξ άλλου η επίσημη ακαδημαϊκή σκέψη συνήθως έρχεται δεύτερη...).

Μα ακριβώς γι αυτό πρόκειται: ο κοινωνικός αποκλεισμός σαν όρος ενώ συμβατικά αναφέρεται από πολιτικούς, κοινωνιολόγους και δημοσιογράφους, καθώς και από στελέχη εταιρειών και υπουργείων, στην πραγματικότητα κάθε φορά που επιστρατεύεται δεν αντανάκλα την ίδια πραγματικότητα ή τα ίδια φαινόμενα. Η διεθνής βιβλιογραφία έχει να επιδείξει ένα εξαιρετικό πλούτο συνώνυμων χρήσεων του όρου και ορίζει με αυτόν ανθρώπους και ομάδες που με οποιοδήποτε άλλο κριτήριο θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να

αποτελέσουν μία κατηγορία. Ανάμεσα στα συνώνυμα του αποκλεισμού διακρίνεται η κατάσταση (σωρευτικών) μειονεκτημάτων, η φτώχεια, η στέρηση και η ένδεια, καθώς και η περιθωριοποίηση και η αθλιότητα. Στο εύλογο ερώτημα "από τι αποκλείονται" αυτοί οι άνθρωποι, οι απαντήσεις που συνέταξε η H.Silver ανέρχονται τις 25, μεταξύ των οποίων, οι πόροι ζωής και η απασχόληση, η στέγη και η μόρφωση, η συμμετοχή στις δημοκρατικές διαδικασίες, η οικογένεια, η ανθρώπινη μεταχείριση, ο σεβασμός και η κατανόηση.

Οι ομάδες που κατατάσσονται στις κατηγορίες των αποκλεισμένων είναι και αυτές άνω των 20, μεταξύ των οποίων ενδεικτικά: οι χρόνιοι και οι περιστασιακά άνεργοι, οι χαμηλόμισθοι και οι φτωχοί, οι αναλφάβητοι, οι υποειδικευμένοι, οι φυσικά και οι πνευματικά ανήμποροι, τα κακοποιημένα παιδιά, οι μειονότητες, οι κάτοικοι κακόφημων συνοικιών και οι κοινωνικά στιγματισμένοι και αποκλίνοντες. Στην ελληνική έκθεση επίσης περιλαμβάνονται οι Τσιγγάνοι και οι διάφοροι νομάδες, οι παλιννοστούντες από την πρώην ΕΣΣΔ, καθώς και οι πολύτεκνοι σαν αποκλεισμένοι από τον κανονικό (normal) τρόπο ζωής.

Γ. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΟΡΙΣΜΟΥ

Τι όμως είναι ο κοινωνικός αποκλεισμός; Ο ορισμός του αποτελεί και αυτός ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα. Όλοι δείχνουν να συμφωνούν ότι είναι ένα "απαράδεκτο" κοινωνικό φαινόμενο – αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης. Κοινή όμως είναι και η πεποίθηση ότι η εξαφάνιση του φαινομένου δεν εξαρτάται από την αντιμετώπιση της κρίσης και την "οικονομική ανάπτυξη". Η πολυπλοκότητά του και η ποικιλία των διαδικασιών και των μορφών του οδηγεί κάποιους στο να τον θεωρήσουν σαν το "σπάσιμο του κοινωνικού δεσμού", εάν υποθέσουμε δηλαδή, ότι υπάρχει "κάτι" που ενώνει μεταξύ τους τα άτομα... Οι τρόποι, λοιπόν, ορισμού του φαινομένου αναγκαστικά παίρνουν την μορφή κάποιων πλεγμάτων από μεταβλητές, χωρίς σαφή ιεραρχική δομή, που καμία από αυτές δεν το προσδιορίζει, παρά μόνο σε συνδυασμό με τις άλλες. Αυτός είναι ο λόγος που κάνει τον αποκλεισμό "διαγνώσιμο" οπουδήποτε και ταυτόχρονα καθιστά απαραίτητη την εξέτασή του ως συλλογική εμπειρία, συμπεριλαμβανομένων των θεωρητικών και πολιτικών συζητήσεων, των κρατικών πολιτικών πρόνοιας και των εμπειρικών δεδομένων. Από τα τρία όμως αυτά επίπεδα, ο κοινωνικός αποκλεισμός "υπάρχει" μόνο στο πρώτο: στο επίπεδο των θεωρητικών επεξεργασιών, του πολιτικού διαλόγου και των διοικητικών αποφάσεων – εφόσον είναι κοινώς αποδεκτό ότι οι κρατικές πολιτικές δεν σημείωσαν ιδιαίτερες μεταβολές παρόλη την συντονισμένη προσπάθεια και η συλλογή εμπειρικών δεδομένων αφορά στη μέτρηση γνωστών μεγεθών όπως είναι η ανεργία, η φτώχεια κλπ., γιατί είναι εμφανές πως αφού ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν ορίζεται, δεν μπορεί και να μετρηθεί.

Τι όμως αντιμετωπίζουν παρ' όλα αυτά οι κρατικές πολιτικές; Το παρατηρητήριο είναι σαφές: την "άρνηση – ή μη πραγμάτωση – των κοινωνικών δικαιωμάτων" η οποία καταλήγει να είναι η αιτία του αποκλεισμού και που συνήθως συνοδεύεται με μια υποκειμενική, εμπειρική κατάσταση, όπως η κακή εικόνα των "αποκλεισμένων" για τον εαυτό τους, για την ικανότητά τους να ενταπεξέρχονται στις υποχρεώσεις τους κ.ο.κ.

Δεν είναι λοιπόν τα ίδια τα φαινόμενα που χρειάζονται μια νέα οπτική και εξήγηση, γιατί αυτά είναι ήδη γνωστά και απλώς επανεμφανίζονται. Είναι ο "διαρθρωτικός" τους χαρακτήρας που κάνει αισθητό τον αποκλεισμό. Η εξήγηση αυτή μοιραία προκαλεί ερωτήματα για τα κριτήρια με βάση τα οποία, φαινόμενα ήδη γνωστά όπως η ανεργία και η φτώχεια, άλλοτε έχουν διαρθρωτικό χαρακτήρα και άλλοτε όχι. Τα ίδια κριτήρια – ή η έλλειψή τους – διαιρούν τη φτώχεια σε παραδοσιακή και νέα, (εννοώντας πιθανώς ότι η πρώτη εξηγείται αλλιώς ή πιο εύκολα), διακρίνουν τη δομική ανεργία από τις άλλες μορφές της κ.ο.κ.

Θα πρέπει λοιπόν να δοθεί κάποιο επιχείρημα, εκτός, ίσως, από το ότι ζούμε σε μια μεταβιομηχανική κοινωνία, επιχείρημα το οποίο φοβόμαστε πως είναι αρκετά δυσνόητο, αν όχι για εμάς, τότε για τις μάζες των "αποκλεισμένων".

Θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τα χαρακτηριστικά του "κοινωνικού αποκλεισμού ως εξής:

- i. Είναι ένα νέο κοινωνικό φαινόμενο με διαρθρωτικό χαρακτήρα, αλλά όλες οι μορφές του έχουν παρατηρηθεί στο παρελθόν,
- ii. Δεν υπάρχουν στατιστικά, εμπειρικά δεδομένα, λόγω πολυπλοκότητας των μεταβλητών του,
- iii. Η διάγνωσή του γίνεται με βάση την εμπειρία των κατά τόπους φορέων και,
- iv. Ενώ είναι φαινόμενο της οικονομικής κρίσης, η αντιμετώπισή του γίνεται στη σφαίρα της ψυχολογικής προσαρμογής των "αποκλεισμένων ατόμων" και της κοινωνικής ευαισθητοποίησης και αλληλεγγύης.

Δ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΕΝΤΑΞΗΣ

Δεν είναι δύσκολο να παρατηρηθεί, ότι ο ίδιος όρος πηγάζει από μία σχετικά άκαμπτη θεώρηση των κοινωνικών φαινομένων, στο όνομα της οποίας και προσλαμβάνεται παρόλη ή ακριβώς γι αυτήν την ελαστικότητα του. Ελαστικότητα δεν είναι απλώς η έλλειψη αυστηρών επιστημονικών κριτηρίων της χρήσης του όρου "κοινωνικός αποκλεισμός", αλλά μια ακόμη πιο ανησυχητική της διάσταση. Πρόκειται για μια τάση γενίκευσης και αναγωγής όλων των κοινωνικών φαινομένων που θεωρούνται "ενοχλητικά" σε αυτόν, την πραγματιστική της φιλοσοφία που βασιζέται τόσο την διάγνωση του, όσο και την αντιμετώπισή του στην κατά τόπους εμπειρία, καθώς και την αξιοπρόσεχτη στοχοπροσήλωσή της στην υποκειμενική υπόσταση των φαινομένων.

Διακρίνεται λοιπόν, μια ολόκληρη σειρά πρακτικών "ένταξης", "ολοκλήρωσης" και "αλληλεγγύης" των αποκλεισμένων που (στις χώρες που έχουν προλάβει να πάρουν μαζικά χαρακτηριστικά) έχουν αφήσει ανεξίτηλα τα χνάρια τους: κάποιοι κοινωνιολόγοι διακρίνουν ανάμεσα στη μόνιμη και σταθερή εργασία και τον αποκλεισμό και ένα στρώμα συμμετεχόντων σεμινάρια "επιμόρφωσης", "επαναπροσανατολισμού", "ενσωμάτωσης" κλπ.

Είναι έτσι φανερό, ότι αν ο "κοινωνικός αποκλεισμός" αντανάκλα μια πραγματικότητα, τότε αυτή είναι η πραγματικότητα της "ένταξης", δηλαδή της ολομέτρωτης προσπάθειας ελέγχου και διαπαιδαγώγησης από το σύγχρονο κράτος των συνεχώς αυξανόμενων ανέργων και φτωχών μαζών. Αυτή την πρακτική επενδύει ιδεολογικά ο "κοινωνικός αποκλεισμός" – που μετατρέπει την κοινωνία σε κάτι από το οποίο μπορείς να είσαι έξω: το ζήτημα δεν είναι να είμαστε *up or down*, αλλά *in or out*. Αυτό τον στόχο εξυπηρετεί και περιβόητη αναδιάρθρωση των μηχανισμών άσκησης κοινωνικής πολιτικής, για χάρη του οποίου πρέπει να αναπτύσσονται οριζόντια και επί τόπου χωρίς την δημιουργία άχρηστων γραφειοκρατικών δομών. Εξ ου άλλωστε και η επιλογή των λεγόμενων ενεργητικών μέτρων έναντι των παθητικών, στην καταπολέμηση του αποκλεισμού.

Όπως φαίνεται, αυτός είναι ο μοναδικός τρόπος εξασφάλισης της "ένταξης των αποκλεισμένων". Ωστόσο αναδύεται το ερώτημα: ένταξη σε τι;

Ε. ΟΡΟΣ "ΚΛΕΙΔΙ" ΤΗΣ ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗΣ

Σε αντιδιαστολή με ότι υποστηρίζεται, ο δείκτης που τείνει να καθορίσει και την αύξηση όλων των υπολοίπων, το αντικείμενο των προγραμμάτων αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού, αλλά και το κύριο πρόβλημα των "αποκλεισμένων είναι αναμφίβολα η ανεργία. Τρεις άλλωστε από τους έξι τομείς που δημιουργούν αποκλεισμό, σύμφωνα με τα επίσημα κείμενα της ΕΕ, έχουν σχέση με την ανεργία: η αγορά εργασίας με την ευρεία έννοια, η λειτουργία των κεφαλαιαγορών, η επιστημονική και τεχνολογική ανάπτυξη κ.ο.κ. Η ανεργία, αντίθετα με τα δόγματα του φιλελευθερισμού δεν υποχωρεί, όπως θα όφειλε με τις περιοδικές "αναθερμάνσεις" της οικονομίας (όρος του Μπιλ Κλίντον) και τείνει να γίνεται όλο και πιο μαζική, όλο και πιο μακροχρόνια. Οι άνεργοι είναι ο κατ' εξοχήν αποδέκτης όλων αυτών των πρακτικών "κατάρτισης", "προσανατολισμού", "ένταξης στην αγορά εργασίας" κλπ. Εδώ βρίσκεται και μία από τις παραπλανητικές χρήσεις του όρου: οι άνεργοι "αν και εκτός εργασιακής σφαίρας, δεν βρίσκονται εκτός αγοράς εργασίας". Μια ακόμα πιο παραπλανητική παραλλαγή αυτής της προσέγγισης είναι ο διαχωρισμός της

αγοράς εργασίας σε "επίσημη" και "ανεπίσημη", σε "τυπική" και "άτυπη" σαν οι κατά παράβαση εργαζόμενοι να μην είναι ... μέρος του εργατικού δυναμικού ή αντίστροφα σαν να είναι δυνατή η κατά παράβαση εργασία, εάν δεν υπήρχε η ανεργία σαν μια μόνιμη απειλή για τους εργαζόμενους. Τυπικό άλλωστε παράδειγμα είναι και οι λεγόμενες ευέλικτες μορφές απασχόλησης, οι οποίες αναπτύχθηκαν και εξαπλώθηκαν πολλές φορές πριν την νομοθετική κατοχύρωσή τους.

Με δεδομένο λοιπόν, ότι ο αποκλεισμένοι δεν είναι μέρος του εργατικού δυναμικού, η "ένταξη" τους, η "κατάρτιση" και η "αναπροσαρμογή" τους είναι η ασφαλέστερη ένδειξη για το τι είδους εργατικό δυναμικό επιβάλλεται στην αγορά εργασίας σήμερα. Πρόκειται δηλαδή για την επιβεβαίωση στην πράξη ακριβώς του αντίθετου: οι "αποκλεισμένοι" δεν είναι καθόλου "εκτός", αλλά αντίθετα πολύ "εντός", αφού στο όνομα της ένταξής τους επιχειρείται μια συνολική αναδιάρθρωση των μορφών και των όρων πώλησης της εργατικής δύναμης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι οι "ευέλικτες" θέσεις εργασίας στην τελευταία δεκαετία στην Ευρώπη αυξήθηκαν ανάλογα με την αύξηση του μέσου όρου παραμονής στην ανεργία.

Τα στατιστικά στοιχεία είναι πραγματικά πλούσια: ενδεικτικά στις ΗΠΑ οι άνεργοι και τα άτομα με προσωρινή και μερική απασχόληση αποτελούν το 45% του ενεργού πληθυσμού, ενώ στη Βρετανία το 50% των γυναικών και το 25% των ανδρών, δηλαδή το 36% απασχολείται με ωράρια εκτός του κανονικού οκταώρου. Το 90% των θέσεων εργασίας που δημιουργήθηκαν από το '88 μέχρι το '93 απαιτούσαν προσωρινή ή μερική απασχόληση. Στη Γερμανία οι μισοί από τους νεοπροσληφθέντες εργάζονται με μερικό ωράριο ή προσωρινή σύμβαση.

Ας αναλογιστούμε επίσης, τι είδους εργατικό δυναμικό θα αποτελούν οι "ενταγμένοι": έχοντας γίνει αντικείμενα πολυσχιδούς κατάρτισης και πολλαπλής ημειδίκευσης είναι αποξενωμένοι τόσο από οποιαδήποτε "επαγγελματική συνείδηση", όσο και από τον εαυτό τους (αφού η ίδια τους η συμμετοχή στα προγράμματα ένταξης προϋποθέτει την "θέλησή" τους να καταρτιστούν για να γίνουν καλύτεροι από τους άλλους, ανταγωνισμοί στην αγορά εργασίας και όχι για λόγους αξιοπρέπειας και προσωπικής ανάπτυξης 'πως αναφέρεται στα κείμενα της Commission). Αυτό τους κάνει απόλυτα ανταλλάξιμους και βορά στους όρους μιας ευέλικτης αγοράς εργασίας, προσανατολισμένης στην απεριόριστη μείωση του λεγόμενου κόστους εργασίας.

ΣΤ. ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ Ή ΣΧΕΤΙΚΟΣ ΥΠΕΡΠΛΗΘΥΣΜΟΣ;

Η ανεργία και η απασχόληση στον καπιταλισμό αποτελούν τις μορφές του ίδιου φαινομένου, της ουσιαστικής υποταγής της εργασίας στο κεφάλαιο. Πολλές μορφές απασχόλησης συγκαλύπτουν την ανεργία και ταυτόχρονα πολλές εκφράσεις της ανεργίας ορίζουν την απασχόληση. Πίσω από τους όρους της αστικής πολιτικής οικονομίας και κοινωνιολογίας κρύβονται οι πραγματικές κατηγορίες της μαρξιστικο-λενινιστικής πολιτικής οικονομίας, που αποκαλύπτουν το φαινόμενο του σχετικού υπερπληθυσμού.

Η έννοια του ρευστού υπερπληθυσμού συσκοτίζεται με τη χρήση του όρου "ανεργία τριβής" και ως ένα βαθμό, του όρου "δομική ανεργία" που καλύπτει τις άλλες μορφές υπερπληθυσμού όπως τις περιγράφει ο μαρξισμός. Η σημαντικότερη αιτία επιλογής αυτών των όρων από την αστική επιστήμη και στατιστική εστιάζεται στην προσπάθεια απόκρυψης της πολιτικο-οικονομικής διάστασης του φαινομένου, στον περιορισμό του σε τεχνικούς όρους που διαστρεβλώνουν το γεγονός ότι το σύστημα είναι αυτό που γεννά την ανεργία και όχι ο τρόπος διαχείρισής του. Ακόμα γίνεται προσπάθεια και επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό να εμφανίζονται μορφές του στάσιμου υπερπληθυσμού ως σύγχρονες μορφές απασχόλησης που πηγάζουν από την προοδευτική τεχνολογική εξέλιξη. Εάν αυτό συνέβαινε πραγματικά θα ήταν φυσικό επακόλουθο να γίνει μία καθολική μείωση του εργάσιμου χρόνου, με ταυτόχρονη ένταση μιας ανοδικής δυναμικής του εργατικού εισοδήματος, πράγμα που όντως αντανakλά τεχνολογική και κοινωνική πρόοδο.

Η λεγόμενη ελαστική απασχόληση με όλη της την πολυχρωμία, είναι έκφραση διόγκωσης του στάσιμου υπερπληθυσμού. Η στιγνή εκμετάλλευση κύρια της ξένης, παράνομης και μισοπαράνομης εργασίας είναι μορφή εισαγόμενου συγκαλυμμένου υπερπληθυσμού.

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν, θα έπρεπε να στραφεί η προσοχή μας, όχι τόσο στην αφελώς ανεκτική και ενίοτε υποβαστάζουσα στάση μιας μερίδας των κοινωνικών επιστημόνων σε αυτές τις πολιτικές επιλογές, όσο στις ίδιες αυτές τις επιλογές. Η αναγωγή της οικονομικής κρίσης σε "νέα"- και "μέτα" - φαινόμενα δεν αρκεί για να κρύψει την αδιαμφισβήτητη αιτία της: την μεγιστοποίηση δηλαδή του καπιταλιστικού ανταγωνισμού και των κερδών. Δεν αρκεί επίσης για να καλύψει τις συνεπακόλουθες πολιτικές επιταγές διάλυσης και ενσωμάτωσης του εργατικού κινήματος στους κρατικούς σχεδιασμούς.

Μια τέτοια εξέλιξη δεν μπορεί παρά να υποθάλλει τον φανατισμό (εθνικό και θρησκευτικό) τόσο στη περιφέρεια, όσο και στο κέντρο της αναπτυσσόμενης Δύσης – σε αντίθεση με τη δημοκρατία και τη συμμετοχικότητα που τόσο εξυμνείται. Στην πραγματικότητα, βλέπουμε το κράτος πρόνοιας και το κράτος δικαίου να αρνούνται τον εαυτό τους σηκώνοντας τα χέρια μπροστά στα οικονομικά μεγέθη και φαινόμενα που φαντάζουν τόσο αναπότρεπτα και τόσο αυταίτια, όσο και τα στοιχεία της φύσης, οι σεισμοί, οι καταποντισμοί κλπ. Για άλλη μια φορά, το κράτος δεν φαίνεται να μπορεί να "υπερίπταται" της κοινωνίας και των ταξικών της αντιθέσεων, αντίθετα αποδεικνύεται και πάλι ο έντονα ταξικός του χαρακτήρας, στο βαθμό που η έννοια του "κοινωνικού αποκλεισμού" συνιστά και μια ξεκάθαρη κρατική επιλογή πολιτικής παρέμβασης.

Η εξήγηση και η αντιμετώπιση των κοινωνικών φαινομένων πηγάζει από την διαδικασία κοινωνικής παραγωγής, της ταξικής πάλης και της ιστορίας. Τα γεγονότα της τελευταίας δεκαετίας και οι προσπάθειες ερμηνείας τους δείχνουν ότι ο καπιταλισμός δεν μπορεί να υπερβεί τις οργανικές του αντιφάσεις, ούτε να υπερβεί τον εαυτό του και να παράγει μια νέα ανθρώπινη κοινωνία. Παρόμοια και η αστική σκέψη δεν είναι σε θέση να δώσει μια θετική εξήγηση της κοινωνίας, μία μη αλλοτριωμένη μορφή κοινωνικής συνείδησης. Αυτό το βάρος, όσος χρόνος κι αν περάσει, όσοι "αποκλεισμοί" κι αν διαγράψουν την τροχιά τους και χαθούν, πέφτει στους ώμους του εργατικού κινήματος και της μαρξιστικής σκέψης και δράσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων: Για την αλληλεγγύη στην Ευρώπη. Βρυξέλες 1992
2. Γκαρνιέ Ζ.-Π.: "Κοινωνικός αποκλεισμός" ή πως εκκενώνεται η ταξική κυριαρχία. *Η ΕΠΟΧΗ*, 12.3.1995
3. Υπουργείο Εργασίας: Επιχειρησιακό πρόγραμμα καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού από την αγορά εργασίας. ΚΠΣ 1994-1999. Αθήνα 1994
4. Bihl A.: Το προλεταριάτο σε όλες του τις εκφάνσεις. *Le Monde Diplomatique*, № 3, 1993
5. de Brie C.: Η εξαθλίωση του περιθωρίου. *Le Monde Diplomatique*, № 6, 1995
6. Brown P.: Cultural capital and social exclusion: Some observations on recent trends in education, employment and labour markets. *Work, Employment & Society*, vol. 9, №1, 1995
7. Clerc D.: Βιομηχανία παραγκωνισμένων. *Le Monde Diplomatique*, № 6, 1995
8. le Foucauld J.-B.: Exclusion, inégalités et justice sociale. *Esprit*, № 182, 1992
9. Gorz A.: Πως γεννιέται μια τάξη υπηρετών. *Le Monde Diplomatique*, № 3, 1993
10. Jordan B., Redley M.: Polarisation, underclass and the welfare state. *Work, Employment & Society*, vol 8, №2, 1994
11. Julien C.: Οι μανδραβίνοι που κυβερνούν τις μάζες των ανέργων. *Le Monde Diplomatique*, № 3, 1993
12. Karantinos D., Koniordos M., Tinios P.: E.C. Observatory on national policies to combat social exclusion. First National report. Greece. Αθήνα, ΕΚΚΕ 1990
13. Karantinos D., Cavouridis J., Ioannou C.: E.C. Observatory on national policies to combat social exclusion. Second National report. Greece. Αθήνα, ΕΚΚΕ 1992
14. *Le Monde Diplomatique*: "Η μάστιγα του κοινωνικού αποκλεισμού", № 6, 1995

15. Michel A.-M. "Η κλιμάκωση της φτώχειας στην Ευρώπη". *Le Monde Diplomatique*, N° 6, 1995
16. Mothé D.: Les progrès de l'exclusion. *Esprit*, N° 169, 1991
17. Prologueau H.: Παρίες στην πόλη. *Le Monde Diplomatique*, N° 6, 1995
18. Ramonet I.: Κοινωνικός αποκλεισμός, το μέγα έγκλημα της εποχής μας. *Le Monde Diplomatique*, N° 6, 1995
19. Silver H.: Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, vol 133, N° 5-6, 1994
20. Touraine A.: Face à l'exclusion. *Esprit*, N° 169, 1991
21. Wuhl S.: Chômage: de la langue durée a l'exclusion. *Esprit*, N° 182, 1992
22. Yépez del Castillo J.: A comparative approach to social exclusion: Lessons from France and Belgium. *International Labour Review*, vol. 133, N° 5-6, 1994

Το κείμενο αυτό βασίζεται σε μία δημοσίευση του 1996 στην Κομμουνιστική Επιθεώρηση (1996, N° 1, σελ 149-157), στη συγγραφή του οποίου είχαν ουσιαστική συμβολή τα στελέχη του Κέντρου Μαρξιστικών Ερευνών Γιώργος Μαγγανάς, οικονομολόγος και Αποστόλης Χαρίσης, φιλόσοφος.